

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий Інститут філології
кафедра історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості

ОБРАЗ ЗЕМЛІ У РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО
«ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?» Й ПОВІСТІ ОЛЬГИ
КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ»:
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Кваліфікаційна робота
освітнього рівня «бакалавр»
студентки 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
«Українська мова і література та
західноєвропейська мова»
спеціальність – 035 Філологія
Анастасія Олександрівна ОЛЬХОВИЧ
Науковий керівник:
к.філол.н., доц. Надія ЯНКОВА

«Допущено до захисту»
Протокол засідання
кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості
протокол № 11 від «9» травня 2024 року
завідувач кафедри _____
д.філол.н., проф. Оксана СЛІПУШКО

КИЇВ
2024

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено специфіку зображення та проведено порівняльний аналіз образу землі у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та повісті Ольги Кобилянської «Земля». Наголошується, що земля як художня категорія у творах має авторську специфіку і тлумачення.

Визначається актуальність вивчення теми землі, її впливу на характер і місце в житті людини та долю селянина, акцентується на проблемі відсутності землі в селянина як головній причині, що підштовхує героїв до духовного спустошення.

Метою роботи є розглянути роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні» та повість Ольги Кобилянської «Земля» і визначити особливості тлумачення проблематики людини та землі у цих творах.

Об'єктом роботи є твори О. Кобилянської та П. Мирного роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні» та повість «Земля».

Предметом дослідження є особливості художньої інтерпретації проблеми землі та людини у повісті «Земля» О. Кобилянської та роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні».

Завданням роботи є дослідити специфіку художньої творчості О. Кобилянської та П. Мирного в оцінках літературознавчої критики; висвітлити проблеми влади землі у вищезазначених творах; розкрити художню інтерпретацію образу людини.

У бакалаврській роботі використано такі методи: культурно-історичний; типологічний – для виділення загальних ознак; естетичний; аналітико-синтетичний; компаративний.

Новизна роботи полягає у зверненні до пізнавальної та ідейно-естетичної цінності творів, їх здатності духовно збагачувати читача, показі теми землі в новому психологічному аспекті, нових способах її трактування, глибокому психологічному аналізу, персоніфікації природи.

Ключові слова: Панас Мирний, Ольга Кобилянська, роман, повість, земля, психологія, герой, самореалізація, особистість.

Annotation

The paper examines the specificity of the image and conducts a comparative analysis of the image of the earth in Panas Myrny's novel "Do the oxen roar when the manger is full?" and Olga Kobylyanska's story "Land". It is emphasized that land as an artistic category in the works has the author's specificity and interpretation.

The relevance of studying the topic of land, its influence on the character and place in a person's life and the fate of a peasant is determined, the problem of the peasant's lack of land is emphasized as the main reason that pushes the heroes to spiritual desolation.

The purpose of the work is to consider Panas Myrny's novel "Do Oxen Roar When the Manger is Full" and Olga Kobylyanska's novel "The Land" and to determine the peculiarities of the interpretation of the problems of man and the land in these works.

The object of the work are the works of O. Kobylyanska and P. Myrny, the novel "Do the oxen roar like the manger is full" and the story "The Earth".

The subject of the study is the peculiarities of the artistic interpretation of the problem of land and man in O. Kobylyanska's story "Earth" and P. Myrny's novel "Do the oxen roar when the manger is full".

The task of the work is to investigate the specifics of the artistic work of O. Kobylyanska and P. Myrny in the evaluations of literary criticism; highlight the problems of land power in the above-mentioned works; reveal the artistic interpretation of the image of a person.

The following methods were used in the bachelor thesis: cultural and historical; typological - to highlight common features; aesthetic; analytical and synthetic; comparative.

The novelty of the work consists in addressing the cognitive and ideological and aesthetic value of the works, their ability to spiritually enrich the

reader, showing the theme of the earth in a new psychological aspect, new ways of its interpretation, deep psychological analysis, personification of nature.

Key words: Panas Myrny, Olga Kobylyanska, novel, novel, land, psychology, hero, self-realization, personality.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. Специфіка зображення образу землі у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	9
Розділ 2. Особливості художнього бачення образу землі у повісті Ольги Кобилянської «Земля».....	24
Розділ 3. Земля як художня категорія у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та повісті Ольги Кобилянської «Земля»: порівняльна характеристика.....	39
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

Вступ

Актуальність. Теми землі, її впливу на характер і місце в житті людини та долю селянина торкнувся вперше І. Нечуй-Левицький твором "Кайдашева сім'я", розвинувши Панасом Мирним у романі "Хіба ревуть воли, як ясла повні?". Земля, а скоріше, її брак — це головна причина, що підштовхує героїв до духовного спустошення. У них відсутня впевненість у справедливості, відсутні моральні орієнтири.

Стан дослідження проблеми. У працях учених ХХ століття, зокрема Н. Калениченко, П. Кононенка, Ю. Кузнецова, П. Орлик, Р. Піхманця та ін. вивчалися питання художньої інтерпретації питань стосунків землі й людини, місця феномену у формуванні народної моралі та світогляду, а також загалом культури діяльності та мислення. Натомість складна й навіть неоднозначна проблема поведінки героїв, їх психології в українському літературознавстві у цих творах порушувалася значно менше. Загалом у літературній критиці творчість Панаса Мирного й Ольги Кобилянської традиційно тлумачиться як високо художня і багатозначна етична й естетична система. Ця система потребує суттєвого модерного переосмислення, що дасть змогу інтегрувати творчість митців у сучасний європейський культурний контекст. Українськими вченими, які зробили вагомий історико-літературний і загальнометодологічний внесок у вивчення теми землі в художніх текстах українських письменників є Т. Аболіна, М.Бровко, Л. Левчук, В. Личковаха, О. Оніщенко, В. Панченко, І. Франко та інші.

Мета. Розглянути роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні» та повість Ольги Кобилянської «Земля» і визначити проблематику людини та землі у цих творах. Дослідити проблематику землі та людини у повісті «Земля» О. Кобилянської та роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні».

Об'єкт. Творча спадщина О. Кобилянської та П. Мирного в контексті розвитку української літератури, зокрема роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні» та повість «Земля».

Предмет. Особливості художньої інтерпретації проблеми землі та людини у повісті «Земля» О. Кобилянської та роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні».

Завдання. Дослідити специфіку художньої творчості О. Кобилянської та П. Мирного в оцінках літературознавчої критики; висвітлити проблеми влади землі у вищезазначених творах; розкрити художню інтерпретацію образу людини.

Методи. У бакалаврській роботі, для отримання достовірних результатів використовувалися наступні методи:

- культурно-історичний;
- типологічний – для виділення загальних ознак;
- естетичний;
- аналітико-синтетичний;
- компаративний.

Новизна. Новаторський характер теми роботи визначається насамперед тим, що художня спадщина Панаса Мирного й Ольги Кобилянської мають не тільки літературну, художню, а й суттєву пізнавальну, ідейно-естетичну вартість. Вони складають вагомий духовний фонд українського народу. Відтак, вважаємо за необхідне представити популярну і відому тему землі в цілком новому науковому ключі. Нові теми, нові способи їх трактування, глибокий психологічний аналіз, персоніфікація природи – все це властиво творчості Панаса Мирного та Ольги Кобилянської.

У ході роботи використовувалась певна кількість літературних творів, автори яких в тій чи іншій мірі торкалися у своїх роботах цієї проблеми, наприклад, Черкаський В. «Художній світ Панаса Мирного», Хворостяний І. «Свобода волі як чинник творення образної системи роману П. Мирного

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?», Тимків Н. «Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської «Земля», Матвеева Т. «Безодня душ» як категорія гріха (за романом О. Кобилянської «Земля»)» та багато інших.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури, який нараховує 53 джерела.

Розділ 1. Специфіка зображення образу землі у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Основною темою літератури XIX століття була проблема «людина і суспільство», постійна боротьба людини з низів за існування, проти гніту соціального і національного, трагедія знищення людини суспільною несправедливістю, страждання людини.

Увагу письменників привертають не тільки загублені людські долі, але й прагнення до волі, зростання протесту, гартування сильних і мужніх натур. У творах українських письменників відтворена наростаюча активність кріпаків й їх непримиренна ненависть до рабства.

На жаль, є представники українського народу, які самі є пхають голову в ярмо, що не сприймають як щось погане, особливо неприродне, а натомість бачать це звичним шляхом свого буття, не здатного викликати протест. Так формується деформована психіка зросійщеного українця, що є фактично результатом існуючих протягом багатьох віків принижень національної честі та гідності. Потім із цього витікає стабільне відчуття нижчої вартості, а також такі негативні риси, як апатія, байдужість, відсутність національної свідомості та патріотизму.

Письменник може написати ціннісний і високої вартості художній твір тільки в тому випадку, якщо вся його творчість буде сповнена служіння та любові до рідного народу, - таку позицію займав Панас Мирний. Ця теза знайшла своє вираження у його творчості. Саме ця його риса сприяла формуванню в українців вищого смаку відчуття краси, що водночас давало можливість представити у художньому світлі правдиву картину життя народу та широко показати його суспільні хвороби і знайти шляхи для подолання цього всього.

Своїм твором Панас Мирний показав масштабну художню картину нищення вільного козацького духу, панораму складної деформації психіки українця. Це була деформація, коли з українця-козака виростав трагічний

образ українця-вола, німого раба, в душі якого час від часу закипав напівусвідомлений протест, стаючи грізним і вибухоподібним, подібним до ревіння вола, часто потворний. На жаль, він завжди був приречений жити у темряві своїх переконань раба.

Атмосфера тотальної русифікації, коли в часи Російської імперії діяли репресивні заходи й укази, український митець Панас Мирний усе ж дбав про те, щоб максимально зберегти чистоту української мови, збагатити її й утвердити в якості важливої та невід'ємної риси ознаки нації, що має історично рівні права з іншими європейським народами. Письменник був категорично проти нівелювання, асимілювання «менших» мов в напрямку до мов «головніших». На його думку, це було б фатальною втратою будь-якої окремішності нації в контексті світової спільноти.

Поглиблення і вдосконалення творчого напрямку красного письменства дало знати про себе, передусім, у поширенні розмірів типізації деяких героїв, відбитті ходу формування і виявлення їх характерів у різних галузях людської діяльності. Найбільшим досягненням у цьому відношенні був образ Нечипора Варениченка Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Найвище досягнення Панаса Мирного – творця людських характерів – образ головного героя твору Чіпки, у якому, розкрито тогочасну дійсність у всіх її суперечностях і складностях.

Перш за все слід відзначити його новизну й оригінальність як типу характеру в українській літературі. Це перший образ бунтаря проти нового соціального лиха, котрий несе в собі слабкість і силу, суперечливість селянського визвольного руху в післяреформені роки, стихійність. Герой роману, будучи надзвичайною особистістю, а в той же час справжнім образом народного протестанта, кращими своїми прикметами він споріднений з образами справжніх народних героїв, зображених в українській літературі, і втілює загальнолюдське в боротьбі та житті різних епох і різних народів. У процесі роботи над образом Чіпки Мирний

розширив реалістичний творчий метод української прози новим, більш досконалим зразком художньої типізації.

Новизна цього персонажа не стільки у його всебічності внутрішніх і зовнішніх зв'язків з навколишнім середовищем, багатогранності, скільки в діалектичному поєднанні в ньому привабливих і відворотних якостей, суперечності характеру.

Все це зумовило досі небувалий в національній прозі динамізм характеру героя роману, а звідси і його комунікативну багатогранність стосовно інших персонажів з метою виділення найсуттєвіших рис Чіпки.

Однією з рис творчого методу Панаса Мирного, що також дала про себе знати в ході типізації образу Чіпки, була посилена увага до духовних імпульсів його вчинків. Нарешті, Панас Мирний не посилює рис свого героя у відповідності до народного ідеалу, а воліє непохибно простувати шляхом розкриття історично-конкретного підґрунтя соціально- психологічної суперечливості Чіпки.

Автор роману ґрунтовно показав зв'язок характеру свого героя з навколишнім середовищем, а також з його основами в історичному минулому. Тому образ Чіпки інакше не може сприйматися як відбиття в конкретних історичних умовах споконвічного бунтарського волелюбного народного духу, як породження страшної і тривалої епохи соціального рабства.

У романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» показано долю українського селянина, що через брехню хижих людей втрачає землю й урешті губить своє життя.

На життя Чіпки випали поневіряння й мука каторжанина, нещастя родинного життя. Він є головним героєм твору. Загалом в українському письменстві XIX століття образ землі є символом повної залежності селянина від клаптика навіть найменшого земельного наділу. Без землі людина стає нічим, це є її глибокою трагедією. Життя Чіпки подано у творі як чергування конкретних станів. Певна роздвоєність української народної

душі полягає в тому, що одна її частина прагне здобути загальнолюдську християнську правду, натомість інша ніби відвертається від цього, прагнучи знайти якусь особисту істину.

Загалом життя і творча спадщина Панаса Мирного для розвитку національного письменства другої половини XIX століття має вагоме значення. Адже багато художніх текстів письменника присвячені осмисленню вагомих життєвих тем, закликів до змагань за волю і пошукам шляхів її здобуття, жорсткій критиці експлуаторського характеру класового суспільства. Всі ці проблеми тлумачилися в художньому ключі та мали резонансне значення для тогочасного українського суспільства. Саме такі актуальні питання прозвучали в соціально-психологічному романі автора «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Твір присвячений масштабному відображенню складного і важкого буття українського селянства, показу його трагічної та гіркої долі, духу волелюбності, що нуртує у свідомості українського народу від найдавніших часів.

Болючий процес національного виродження і навіть божевілля, глибокої моральної деградації, а також трансформація народу в перевертнів і волів, які втрачають власну ідентичність, на високому художньому рівні та відповідно до реальності показана в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

У романі представлено історію селища Піски, що втілює майже столітню історію всього українського селянства.

Бачимо, що за певні заслуги перед царем село Піски давно було подароване генералу Польському. Він був вихідним із тієї «голопузої шляхти», яка в Речі Посполитій у часи панування магнатів була присутня і жила при їхніх дворах, так би мовити отримувала годування з їхнього столу, за що підтримувала своїх хлібодавців, виступаючи на різних пропольських сеймах і сеймиках, забуваючи про інтереси українського рідного народу. Після розпаду Речі Посполитої пан Польський вирушив до

Петербургу, де успішно втерся в довіру до нових можновладців, що в результаті і зробило його «генералом» села Піски.

Фактично трагічний процес закріпачення українського селянства запроваджувався силоміць. Після приїзду пана Польського в село Піски він заявив: «Земля моя! ви мої! і все моє!» Це викликало серед селян великий бунт. Вони не відразу пішли в ярмо кріпацтва. Це був болісний процес і трагічний. У мирне село Піски було введено армію, яка підкорила селян і загнала їх у неволю.

Особливо сильним став кріпосницький гніт після прибуття в село Піски генеральші пані Польської. У романі художньо описано вражаючі картини самодурства генеральші. У творі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панас Мирний гостро критикує й засуджує суспільно-політичний лад, в основі якого лежить пригноблення й визискування трудящих. Він відкрито доводить необхідність його повного знищення і побудови цілком нового ладу, який має відповідати інтересам українського селянства. Те, якою ж була Україна була до закріпачення яскраво виписано у романі. Це картини квітучих клумб, веселих хуторів і сіл, присілків серед безкраїх степів. Тієї вільної та багатой землі було неозорно. І можна було приходити й орати, скільки хочеш, ніхто не забороняв.

Та з часом пропала дружба і рівність між людьми. Козацька старшина нині позадирала голови вгору, перетворюючи на кріпосників. Якщо колись їй на голову грудням землю кидали, коли почала зазнаватися, навіть сміливі козаки до самої землі понагинали за прагнення вивищитися. То тепер дух вільності знищено.

Автора порівнює колишню старшину з гайворонням, що почало шматувати кругом Україну. Навіть сама земля, як саме простий народ захищав від ворогів, віддаючи життя, стала для простого селянства своєрідним ворогом і супротивником, від якого так само доводиться тікати. У пошуках люди мандрували з одного місця на інше, вони хотіли

позбутися панів, проте ті пани були вже всюди. У результаті запанував навколо сум людський і неволя, кріпацтво.

Герої роману Панаса Мирного живуть, здобуваючи шматок хліба важкою працею, водночас вони всі страждають і мріють про краще життя, коли Україна знайде шляхи виходу з соціального і національного гноблення, подолає темноту й бідність, повне безправ'я.

Кожен із персонажів має власну долю. Всі вони по-різному мислять і по-різному влаштовують власне життя, кожен має своє уявлення про щастя і його пошуки. Проте в художньому творі всі ці герої тісно між собою взаємодіють, вони мешкають поруч, допомагаючи читачеві усвідомити суть кожного з них. Письменник дуже талановито представляє постать кожного з них, робить їх цілком справжніми і реальними, ніби з життя поруч. Що ж визначає в літературних персонажах роману таку велику життєву силу? На нашу думку, це їхні характери, які відкриваються тільки через зовнішнє життя, а також конкретні вчинки, мислення, різні сумніви, думки, страждання й муки, переживання, смаки. Заглиблення автора у глибокий внутрішній світ людини дозволяє заглянути в характер і душу підневільного народу України на перетині двох історичних епох - часів кріпосництва і періоду реформ. Можна поставити питання: що ж ми побачили там? Не зважаючи на вияви низькопоклонства, самолюбства, лакейства, які були спричинені неволею, проте все ж вільнолюбиві та мислячі представники українського народу були свідомі необхідності поширювати ідеї народної моралі й етики.

Письменник змальовує нам природу прекрасної землі, ще з перших рядків ми дізнаємося про мальовничі хутори, села які були ще зовсім неторкнуті кріпацтвом.

Земля, яка все життя годувала працьовитих селян стала для них могилою, тому ці часи для нашої батьківщини були дуже сумними. Але ми змогли витримати це і коли кріпацтво скасували люди стали знову збагачувати землі, поля, луки усе те чим багата наша батьківщина.

Уже на перших сторінках нарису Мирний торкається найболючішого питання часу – питання про наслідки кріпосницької реформи 1861 року, тієї прославленої російськими і українськими лібералами «великої реформи», після якої сотні тисяч селян залишилися зовсім обезземелені, немилосердно пограбовані самодержавством і поміщиками.

У відвертій розмові з письменником безіменний візник, колишній кріпак, порівнюючи післяреформене становище селянства з становищем за часів кріпацтва, висловлює думку, що між ними нема суттєвої різниці; співрозмовник Мирного з особливою настійністю нарікає на злигодні, нестерпний економічний гніт післяреформеної доби. Найпершої скаргою забитого, пограбованого, пригніченого селянина, відзначає автор «Подоріжжя...», була скарга на безземелля, голод, непомірні податки – «подушне, земське, рекрутське».[6, 43]

Як відомо, 1861-1863 роки відзначалися масовими виступами селянства проти «голодної волі» - реформи. Селяни не визнавали царського маніфесту і боролись за землю, за негайне і цілковите визволення з-під влади поміщиків.[6, 91]

В 6 розділі повісті Панас Мирний уже вказав на ту основну причину, яка мала вирішальний вплив на характер, світогляд і вчинки головного героя. Такою причиною була втрата Чіпкою землі, - тієї землі, що була головною підвалиною його матеріального і духовного існування, буття.

Іван Франко, розглядаючи відомий твір «Власть землі» Г.Успенського, зазначав, що ставлення землі до людини, чи, вірніше, влада землі над людиною в буржуазно-поміщицькому суспільстві, є «темою живою та пекучою, яка заторкує цілу глибину суспільних і загально- людських інтересів... Відірвіть селянина від землі, від цих турбот, які вона на нього накладає, від цих інтересів, якими вона його тривожить, добийтесь цього, щоб він забув про свій селянський світ – і нема народу, нема народного світогляду, нема цього тепла, що йде від нього... Настане

порожнеча в душі, «цілковита вільність», тобто незбагнаний пустий простір, безмежна порожня площина, оце жахливе «йди, куди захочеш».[8]

Ту ж саму логіку подій спостерігаємо ми і в житті героя повісті Панаса Мирного. Справді-бо, Чіпка, втративши землю, а з нею і свій ідеал, свою надію на житті та щасливе одруження, став перед отим жахливим – «йди, куди захочеш».

І Чіпка справді пішов – спочатку в шинок, щоб втопити своє горе, а потім, коли пропив останню свитку і не мав з чого жити, коли в його житті настала, говорячи словами І.Франка, ота «цілковита вільність», почав займатись з товаришами крадіжкою; ще далі, - зазнавши інших ударів соціальної дійсності, - став на «кривий і таємний шлях», шлях розбишацтва.[6, 96]

Весь епізод повісті, в якому йде мова про те, як Чіпка втратив землю, розроблений письменником поки що ескізно, нашвидкоруч, без належної уваги до типізації окремих причинових фактів і подій. Не виявив тут автор і достатньої уваги до розкриття внутрішнього світу героя, до показу його тяжких переживань. Розгортання даного епізоду відбувається в повісті з надзвичайною швидкістю; виклад матеріалу здебільшого має протокольний характер. Поведінку головного героя в даній ситуації показано спрощено: Чіпка не бореться за свою землю, не вдається до суду(як в романі!), а йде по шляху найменшого опору – зразу біжить до шинку.

Вірно вказавши на те, що втрата землі була для Чіпки тією основною причиною, яка різко змінила всі його життєві інтереси, його поведінку, Мирний все ж не зразу намалював типові зовнішні обставини, не зразу показав ті потворні явища буржуазно-поміщицької дійсності, які відіграли фатальну роль у житті головного героя. Так, наприклад, у повісті ми ще не знайдемо гострої соціальної критики царського судочинства, викриття хабарництва, підкупності бюрократичного чиновництва тощо. До

розкриття цих явищ письменник прийшов лише згодом, у процесі наполегливої творчої роботи над романом.[6, 97]

Характерно, що у нововведеній вставці Мирний представив свого героя людиною активною, рішучою, людиною, готовою відстояти свою честь і людські права.

Після того, як Чіпка дізнався, що його земля дісталась іншому, він уже не побіг до шинку, - як то було в попередніх редакціях, - а вирядився в Гетьманське, в повітовий суд, щоб позиватись за свою землю.

Всі намагання героя відстудити свою землю виявились марними. В царському суді, де заправляли такі здирщики, сутяжники, як Чижик і йому подібні, Чіпка знайшов лише неправду.[6, 292]

Поряд з показом прагнень Чіпки відстудити власну землю, Мирний у розділі «Нема землі» розробив ряд нових епізодів, у яких знайшла своє відбиття тема життя дрібного чиновництва.

У романі Мирний зіткнув свого героя Чіпку не тільки з всесильним секретарем повітового суду Чижиком, який остаточно поховав всі домагання Чіпки відстудити землю, але й із скривдженим Порохом.[6, 293]

Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» я вважаю глибоко психологічним твором. Питання вибору – найголовніша проблема життя над котрою Панас Мирний змусив задуматися у своєму творі. Рано чи пізно вона приходиться до кожного. В романі увага цілеспрямована на те, як Чіпка Варениченко вирішує цю проблему.

У творі показано, як український народ поступово втрачає свій національний генетичний код, адже по суті відбувається виродження його, перетворення на аморфну масу. Тоді вже зовсім не окремі люди, як Максим Гудзь, Іван Вареник, Галя, Чіпка й інші, а весь український народ може перетворитися на трагічну пропашу силу. Стає зрозумілим те, що якщо він не отямиться, не докладе зусиль для повернення власної людської гідності волі, то все завершиться трагічно.

Під тягарем шляхетської та панської неволі та сваволі, український народ стогне в ярмі. Такою є передісторія головних подій, які описані в романі. Саме це стає зародженням сюжету твору, коли представлено початок опису життя головного героя – Чіпки.

Образ Чіпки сам по собі є психологічно складним і суперечливим. Уже перша зустріч із ним показує читачеві простого сільського парубка, яких «часто-густо можна зустріти по наших хуторах та селах», проте він має особливий як для сільського парубка духовний світ: «Одно тільки в нього неабияке – дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилась якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсь хижою тугою...». Загалом внутрішній світ Чіпки так само не відзначається цілісністю: енергійність, незвичайна сміливість і духовна сила сусідують з хижою тугою. Письменник Панас Мирний детально розкриває «діалектику душі» героя – від самого першого зародження «хижої туги», її поступовий розвиток і наслідки. У злиднях і нестатках, у глумі та образах минало дитинство Чіпки. Він ріс досить вразливим і чулим, а також був самотнім, піддавався глузуванням і насмішкам сільської дітвори – «невеселе, вовчувате, тихе».

Трагедією стає факт, коли у Чіпки забирають землю. Це стало причиною його зламу, тоді гурт кріпаків, які були випущені «на волю, як птиця, без оселі, без землі, без притулку – шукали собі оселі по шинках, щоб швидко скоротити ті два тяжкі роки, котрі вони повинні були одробити...» Чіпка робить ще пару спроб, щоб домогтися справедливості. Проте все це марно. «Де та правда, по котрій нам велено жити, де вона ділася? Хто її вкрав у нас? Куди вона збігла?...» Відповідь йшла десь далекими крутими стежками, а дійсність малювала цілу панську облаву на правду, «усі налягли на нашу шию».

Усі кривди, як власні, так і людські, лягають на його вразливу душу і зароджується бажання помсти, прагнення повернути і відібрати свою землю. Панас Мирний показує складність і суперечливість почуттів

головного героя, перед читачем постають складні процеси боротьби думок, душевного настрою і початку його фактично нової, злочинської біографії. «Тепер вони йшли мовчки. Три вперед: Чіпка позаду нога за ногою суне...так ведмідь іде нехотя за циганом: опиняється, а все-таки йде...Серце щось недобре віщує. Страх – не страх: якесь темне почуття холодить серце...Холод пронизує душу...У думці закрадається питання: куди се?...чого се?...За ними...за товаришами?...Обдурює сама себе думка і тягне Чіпку далі та далі...Тягнеться він тихо-помалу, не маючи волі остатись, покинуть братчиків, тягнеться, обдурений підлеслою думкою, забиває в серці страшне почуття...Дійшли вони до панського дворища. Стали Чіпка минає...

-Чіпко, ходім! – гукнув йому Лушня.

-Що?!

-Гуртом свого одбирати...

Чіпка став, задумався...

-Ходім! – одказав якось глухо».

Почуття нехоті, сумніву, страху, браку волі, механічні, підсвідомі рухи, вагання – все це перемогла одна фраза «свого одбирати», що стає визначальною в його житті тепер.

Чіпка виправдовує свої вчинки тим, що грабує награване, кривдою нажите. «Та хіба ми крадемо? Ми своє одбираємо», - відповідає він на докори Галі. Стихійний, непослідовний, малоусвідомлений протест Чіпки – реальне відбиття сили і слабкості народжуваного селянського руху в перші десятиліття після реформи.

Ми можемо вважати Чіпку розумним господарем, працелюбним хліборобом, опорою для матері, здатного для всякої справи. Після він деморалізується, а причини на це такі, що судовики обманом відібрали у нього основу основ його існування – землю.

Чіпка тяжко переживав глибоку духовну кризу, зумовлену втратою землі: «...хотів чесно господарювати, а землю відібрали, хотів по правді

жити, а правди не було, любив людей, а люди «готові один одного в ложці води утопити».

Сюжетний напрям роману, пов'язаний з історією роду панів Польських, із характеристикою їхньої ролі в суспільному житті України, порушувала чимало назрілих для того часу соціальних питань, тих, що безпосередньо торкалися закріпачення селян, їх визиску до і після реформи. Панас Мирний істинно передав атмосферу небезпеки, змальовуючи суспільне життя українського народу кінця XVIII ст., яка охопила селян від зловорожих чуток про кайдани неволі, які готувалися їм царським урядом разом із панством.

Одному з лютих противників народу пану Польському було віддано піщан, це було гострим виявом соціальної несправедливості для них. Новий володар Пісок зрозумів, коли вперше прибув до села, «подарованого царицею», і відчувши спротив вільних людей, громада добровільно не вставляла свою шию в ярмо, що «волів» потрібно гарненько пристосувати, щоб вони самі простягли шию та слухняно утілювали волю господаря. І на інший день рота солдатів прийшли з повітового центру, які прикладами рушниць швидко «роти заціпили» піщанам за наказом генерала.

Ті, які «закричали, загвалтували, що вони ляшкові довіку не покоряться, що від ляхів діди та батьки їх тікали сюди на слободи, а тепер ляхків сюди населяють панувати», досталося найбільше. Переписавши «своє добро», поламавши опір селян військовою силою, щоб не позбутися людей, бо багато хто кинувся тікати з насиджених місць і шукати волі, пан Польський, тихомирно пообіцяв селянам, що буде брати з них лише незначний чинш — плату за користування землею, а все інше лишиться, як і раніше.

Розглядаючи рецепцію України в Західній Європі 16 – 18 ст., Д. Наливайко звернув увагу, що наприкінці 18 ст. почався активний російсько-імперський процес розчленування українського суспільного організму, «...щоб вкорінити в свідомості європейців стереотип уявлень

про Україну як російську провінцію». Додамо: не тільки в свідомості європейців, а й в українській національній самосвідомості. На правдиву думку Н. Зборовської, «Коли на українські землі була поширена загальноімперська російська суспільна модель, «було введено кріпосне право у його найтяжчих формах», це стало головною руйнівною силою для української сім'ї».[9]

1891 року у своїй публікації “Влада землі в сучасному романі” І.Франко писав: “Хочу говорити про одне з найцікавіших явищ сучасної європейської літератури – про відтворення в ній відношення землі до людини, чи краще, влади землі над людиною. В повістевій літературі ця тема викликала появу декількох творів першорядного значення, – а це найкращий доказ того, що тема ця жива та пекуча, що порушує вона глибину суспільних і загальнолюдських інтересів”.

Розкриваючи перед нами суперечливий, складний характер селянського сина Чіпки Вареника, письменник разом із читачами дошукується тих причин, які простого трудівника, землероба перетворили на вбивцю і злодія.

Тривалий час радянська критика, розглядаючи роман, акцентувала нашу увагу на тому, що безземелля, напівголодне існування, утиски з боку місцевих властей, непомірні податки наводили деяких селян до таких моральних відхилень. Приховувалася з відомих ідеологічних причин дуже важлива проблема, піднята авторами роману, денаціоналізація українського народу, яка завжди веде до падіння моралі. Панас Мирний протягом всього роману робить акцент на тому, що українців різними дорогами змінювали на безмовних, покірних волів. Поряд з цим йшов посилений процес русифікації. Втрачалися моральні орієнтири разом із відреченням рідної мови, звичаїв, прізвищ, традицій.

Чіпка не протестант і не бунтар, а морально розчакнута, жахливо трагічна постать. Іншого фіналу, як є у романі, й бути не могло.

Твір дає матеріал для роздумів над питаннями загальнолюдськими, вічними - про спокуту і гріх, зло і добро, милосердя і жорстокість.

У взаємовідносинах між землею і людиною, у їх взаємозалежності полягає проблема землі як чи не найгостріша, в якому б аспекті її не брати, з якого б боку до неї не підходити – економічного, екологічного, чи духовного.

Земля стала метою і моральним змістом селянина. У його щирих словах – мудра оцінка землі і людини.

Удаючись з усім вищезазначеним, тема землі є традиційною у літературі світу різних епох і об'єктивним способом зображення села. Незалежно від соціально-економічних угод, образ селянина формувався в літературі протягом століть, але лише з часом знайшов відображення у спеціально сформованому феномені – селянській літературі. Розглядаючи еволюцію становлення сільської теми, ми виділили поняття землі як структуруючий образ селянської літератури.

Українці постійно були землеробською нацією, культ Землі, землеробської праці є основою світобачення селянина. За світосприйняттям екзистенції українця відчуження від земних справ, від землеробства вважається великим гріхом. Тому чи не найтрагічнішим є причина відірваності від рідної землі селян у романі.

У романі Панаса Мирного представлено фактично долю всього українського народу, складний історичний процес зародження, утвердження і поступового процесу розкладу патріархально-кріпосницького соціально-економічного устрою. Ідеї: кріпацтво знищене – кріпацтво продовжується – подано в новій художній іпостасі, показано через нові конфлікти та нові образи. Пейзажний фінал символізує початок нової доби, а разом з нею і появу нового соціального конфлікту. Життя українського села в нових капіталістичних умовах в усій складності антагонізмів стало домінуючою темою творчості Панаса Мирного.

Отже, можемо зробити, що у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» наявні традиційні уявлення українців про душу і серце. Простежуємо постійну боротьбу людини за своє існування, прагнення до волі та вічну проблему існування землі у житті селян.

Розділ 2. Особливості художнього бачення образу землі у повісті Ольги Кобилянської «Земля»

Загалом в українській літературі тема залежності селянина від землі, від майнової забезпеченості ставала предметом зацікавлень багатьох письменників. Проте твір “Земля” Ольги Кобилянської займає особливо важливе місце, адже він створений на високому художньому рівні та відрізняється особливим настроєм і силою. Саме цей текст спонукає замислюватися над тим, яку насправді роль і місію виконувала земля в житті селянина. Бачимо образ землі як годувальниці, котра потребувала роботящих рук, великого розуму, дбайливості, за що здатна віддячити сторицею. Саме це робить її сенсом життя селянина. Кожен справжній господар шанував і цінував землю, навіть відчував її, наче справжню живу істоту, яка здатна сердитися і радіти. Проте водночас земля ставала і найбільшим гнобителем. Без неї життя селянина втрачало сенс.

Саме феномен землі спонукає людей відмовлятися від звичного життя і йти на певні неординарні кроки. Також земля як така виконувала місію головного чинника вартості та цінності людського буття. Багатий селянин користувався повагою у селі, у громаді, його думка впливала на мислення інших, із ним рахувалися. У випадку, якщо такий багатий господар мав сина не красивого і не тямущого, він все одно був бажаним нареченим для сільських дівчат. Відсутність землі здатна штовхати людей на злочини. Цим чинником була не так сама земля, як непоборне прагнення отримати її будь-яким шляхом. Сама Земля не може вести боротьбу з тими, хто вважає себе рівним їй, а не цілком від неї залежним. Проте мине багато часу, аж поки виростуть люди, які матимуть сили і можливість відстоювати своє цілком природне право обирати у житті власний шлях.

Письменниця, володіючи талантом великої художньої переконливості та правдивості показала, як за конкретних життєвих обставин влада землі в житті простого селянина стає трагічною. Також інстинкти володіти і мати

знищують докорінно високі людські почуття. У романі описана велика соціальна і морально-етична драма – це трагічне братовбивство, причиною проникає в душу простої людини, прагнучи відкрити великий світ її душевних переживань і прагнень, а також вагомі сторони народного селянського життя. Ольга Кобилянська володіє великою майстерністю, показуючи на конкретному прикладі історії однієї селянської родини поширені та досить характерні явища тогочасної реальності. Ці феномени безпосередньо стосуються посилення та зростання впливу і влади землі над звичайними селянами. Повість Ольги Кобилянської “Земля” є гострим і актуальним драматичним твором, який сповнений гірких і трагічних роздумів про тяжку селянську долю. Вона особливо наголошує на залежності селянина від феномену землі. Саме остання перетворюється для нього на певну фатальність, вона повністю поглинає всі його почуття і прагнення

Земля постає у творі визначальним структурним елементом тексту. Вона відображає українську етнічну модель світу. Також земля виступає колосальним чинником формування духовного світу особистості, як і подібні обрядові субстанції (наприклад, сонце) вона робить життя героїв прози кінця ХІХ — початку ХХ ст. Повноцінним і правильним. Завдяки землі персонаж реалізовує себе як індивід, громадянин, особистість і порстий член селянської родини.

Загалом стосунки і зв'язки української людини кінця ХІХ — початку ХХ ст. із феноменом землі, відповідно до тогочасних суспільно-економічних, історичних обставин можуть бути зміненими. Завдяки опису і тлумаченню таких епічних і розгорнутих фактів тогочасного життя, як боротьба землею, просте заробітчанство, еміграція в ніші краї та ін., важлива сакральність землі, як здається на перший погляд, взагалі не заявлена. Проте варто пам'ятати, що література цього часу загалом відрізняється різноманітним інструментарієм, цікавими художньо-стильовими підходами до зображення внутрішнього світу людини та

дійсності навколо неї, а також душевного стану особистості. Також письменство доби представляє підсвідому, емоційну, психологічну, настроєву злученість персонажів із сакральною землею.

Герої дуже дбають і турбуються про свій шматок землі, вони часто діють дуже рішуче, що вважають водночас правильним і слухним. Героями часто керує почуття господаря, коли певні персонажі йдуть навіть на дуже рішучі дії, як трагічне вбивають за землю рідних чи односельців.

Письменниця у своєму творі дуже майстерно формулює проблему влади землі над людиною. Ольга Кобилянська, художньо тлумачачи, основується на прикладах життя героїв повісті “Земля”, показує те, яким саме чином людина пов’язана з землею, як саме земля накладає на особистість певні обов’язки. Найголовнішим із них є сумління і важка праця. Без труду земля не дасть тієї віддачі, тобто матеріальних благ, яких чекає від неї селянин-господар. Також влада землі над справжніми господарями полягає й у тому, що хтось із них, наприклад Івоніка й Михайло, люблять землю, вважаючи працю на ній сенсом власного буття. Вони чітко розуміють те, що «й без землі можна жити». натомість Михайло навіть не хоче і не намагається уявити себе в тому іншому, «безземельному» житті. Водночас письменниця чітко показує і доводить, що Сава насправді не любить землю, що він жодним чином не хоче визнавати над власною персоною жодної влади. Для нього не існує влади звичаїв, влади батьків, влади людей, що знаходить свій вияв у формі громадського осуду або ж схвалення вчинків індивідуума. Не визнає він також і влади самої землі.

Нашим важливим завданням є простежити особливості стосунків між людиною та землею у повісті “Земля”. На нашу думку, Наймичка Анна є чи не єдиний персонажем, в характері якого відсутні будь-які відносини з землею. Навіть Рахіра значно більше пов’язана з землею, сама ніж Анна. Адже Рахіра прагне землі, чого не скажеш про Анну. Образ Федорчукової землі постійно присутній думках, прагнення і життєвих планах жінки.

Анна ж жодним чином не пов'язала власне щире кохання з Михайлом із міркуваннями про набуття землі. Вона цілком відокремлена від землі, жодним чином не пов'язана з нею, оскільки земля не має над нею сили і влади.

На прикладі образів Івоніки й Михайла Ольга Кобилянська доводить, що зв'язок людини з землею, а також вплив і влада землі на людину, визначає в бутті особистості певні права та обов'язки. Головним серед них є важка, наполеглива і сумлінна праця. Без неї земля не здатна дати віддачі, тобто матеріальних благ. Також влада землі над батьком і сином визначається і тим, що Івоніка й Михайло люблять землю, для них щастям є трудитися на землі. Водночас вони усвідомлюють думку про те, що «й без землі можна жити». Михайло не хоче навіть уявити себе в тому іншому, «безземельному» житті.

Однозначно можемо наголосити, що Сава не любить землю. Він не може взяти на себе обов'язки, які були продиктовані владою землі. Навіть для певного матеріального забезпечення. Він взагалі не хоче визнавати жодної влади над своєю особистістю. Він заперечує владу батьків, а також звичаїв, людей, що знаходять вияви у вигляді громадського осуду чи схвалення вчинків, а також самої землі. Він не може підпорядковувати себе самого певним суспільним нормам. Сава при цьому прагне підкорювати інших, виявляти свою велику владу над ними. Саме звідси черпає своє коріння безпричинна жорстокість, потяг до безпричинних і безцільних вбивств. Сам Сава свого часу зрікся влади землі. Навть він не просто зрікся, а й протиставив себе цій владі:

«Держіться вашої землі, а я зроблю, що мені схочеться!» — каже він матері.

В його характері живе велика і нічим не приборкана демонічна сила заперечення. Він намагається і заперечує будь-яку владу над собою, він виступає проти всіх моральних норм і приписів, він заперечує життя, починаючи від пташиного, звіриного і врешті людського.

Саме нездоланне прагнення отримати цілковиту свободу зумовило те, що Сава став по суті повним рабом, цілком залежним від підсвідомих інстинктів, від усього негативного і темного, що поглинає людину, яка розірвала зв'язки з традицією, з моральними нормами, з людськими цінностями. А саме головною цінністю для селянина був зв'язок із землею. Це і була та влада землі над людиною, що вимагала праці, любові, що здатна була виснажити цілком, а водночас збагатити індивіда. Це збагачення було не лише матеріальним, а й духовним, дарувало радість і душевну гармонію, підпорядковувало життя людини певному ритму, визначало наявність гармонії з собою і Всесвітом. Саме тому під час похорону Михайла бачимо такий опис природи: «Місяць заллявся світлом..., а за ним вирушили всі до одної зорі. Прибравшись у весь блиск світла... дрижали... з якогось зворушення, мерехтіли всім багатством своєї пишноти до тихої землі». Таким чином засвідчується причетність цього трударя землі до вічної Вселенської Гармонії, до Світла Духу. Тому він постає як персонаж суто позитивний.

Натомість свічка, що горіла біля голови Михайла, впала і «покотилась до ніг Сави і тут згасла», що є у творі символічним знаменням повного поглинання Савиної душі чорним і темрявою, відлучення її як людини від Світла і добра.

Саме тому Савине улюблене теля так само постає як часточка природи та світової гармонії. Ця тваринка в передсмертну хвилину відсахнулася від Сави, показуючи «вираз дикого, відражаючого перестрашу».

Таким чином, можемо впевнено і однозначно сказати, що влада землі стала причиною братовбивства Савою, адже земля над ним як особистістю не мала ніякої влади. Самва був підпорядкований повній владі позасвідомого, темного бажання і вже нічим не стримуваного. Це було бажання наживи.

Скажівмо, якби Сава підпорядкував себе владі землі, тобто любив її, плекав, а також виконував давні та споконвічні обов'язки, які покладені цією владою на селянина, то не сталося б це трагічне братовбивство.

Повість "Земля" можна назвати головним і найважливішим досягненням творчому доробку української письменниці О. Кобилянської. Можна вести мову про низку гіпотез, які стосуються питання того, якого героя чи персонажа у тексті можна назвати головним у повісті. Проте, на нашу думку, назва твору "Земля" говорить сама за себе. Земля подана у творі як жива істота, яка здатна покарати чи обдарувати, подарувати життя чи щастя або ж відібрати їх. Наприклад, Михайло говорить про неї: "Неначе чув і бачив, як земля з задоволенням розходилася, розкошувала, як її соки відсвіжувались, і як вона, насичена, віддихала важкими пахощами" [15]

Також у повісті дуже чітко сказано: "Земля розтягнулась, немов ожидала кого і віддихала землисто-вогким віддихом... Землі було миле те розорювання її маси, вона не противилась йому в жодному місці, була м'яка й крихка і гріла свої освіжені сугави в сонці, а її вогкий віддих розходився у воздуху і зраджував її глибоке вдоволення" [15]. Отже, земля художньо змальована у творі як фактично жива істота. Вона може відчувати і приймати когось, або ж взагалі заперечувати і не приймати. Вона може бути задоволеною чи дуже незадоволеною. У той же час земля становить цінність для людської особистості, є вагомим мірилом людських долі.

Головним персоніфікованим образом у повісті виступає земля. Вона художньо тлумачиться і подається Ольгою Кобилянською у широкому філософському вимірі. Вона постає як первісний образ, а навколо нього зосереджуються сюжетні лінії. Саме образ землі групує героїв і формує їхнє світосприймання. Земля у повісті "Земля" є життєдайною силою, котра містить у собі вітаїстичну життєву силу та енергію, ідеї утвердження добра. Земля постає матір'ю, котра дарує життя, проте водночас земля є

домовиною, в котру лягають назавжди. Вона виступає і як фатальна сила і те велике зло, що руйнує душі людей. Земля є початком і завершенням кожної живої істоти. Саме тому її образ набуває різного звучання, як негативного, поганого, так і доброго, світлого, адже дає і забирає одночасно. Для українського селянина земля постає як живе створіння, що визначає для людини свою волю. Вона хоче, щоб про неї турбувалися і дбали, а також, щоб на ній працювали. Проте за все це вона завжди віддає сторицею. Земля живить людину, а також земля одночасно виховує її, робить особистістю. Земля дає повагу, авторитет, вона постає як мета і суть усього селянського буття, але водночас вона поглинає повністю всі емоції, думки, прагнення, почуття, а також увесь час і все життя селянина. Розрив із землею, відречення від неї стає причиною покарань і катастроф. Жах великої драми, що здійснилася в повісті, вражає насамперед тому, що сталася вона в родині добрих, працюючих, порядних господарів.[2]

Образна система твору письменниці гармонійно та цілісно розкриває проблему влади землі над людиною. Чимало років тяжкої праці, митарств, голоду та злиднів, зробили сам факт володіння своїм клапчиком землі – нездійсненою мрією для тисячі українців. Ті ж з них, перетворили з землі культ, які спроміглися отримати особисту ділянку.

Українські селяни - працюючі хлібороби від природи, ніколи не забували, як тяжко вона їм дісталася, і саме тому земля стала суттю життя. З нею пов'язували поняття долі та блага. Не постійно так стається, на жаль. Повага землі може мати дуже сумні наслідки.

Михайло переживає насамперед радість буття, працюючи на землі. Земля дарує барви й мелодії, дає йому задоволення відчутти себе творцем, будить найпоетичніші відчуття. Він лагідний і старанний, «препишні звірята» домашні ледве не розмовляють з ним, бо він не лише доглядає і пестить їх, а й тішиться ними. Михайло не задумувався над статками, які дасть йому земля та нагляд за домашніми тваринами. Земля прогодовує чоловіка, це для нього було природним, дає йому свої плоди і радість.

Михайлові міркування знаходяться коло батька та матері, яким треба допомогти, коло Анни, яку приязно любить, летять у тривожне й невідоме завтра. Гострить серце Михайла туга за землею і хліборобською працею — рядового цісарського війська.

Саву — молодшого брата переслідує ризота, що батько може позбавити землі. При цьому він не бажав віддати їй своє життя і молоду силу, а мати її якнайбільше, бо найперше багатство — земля для селянина. Це він добре тямив і хотів бути багатим, жити весело й сито. Савине почуття до Рахіри зовсім інше, ніж у Михайла. Михайло схильний усім пожертвувати заради високих почуттів до Анни. «Рахіра — або земля?» — запитував себе батьковими словами. «І одно, і друге!».

Зумовлює заздрість, ненависть до матері, до брата, до Анни бажання одержати землю. Темна Савина природа — утворює чорну тінь, якої люди жахаються, світла Михайлова душа дає відсвіт у серцях односельців (після його смерті село «осиротіло»).

Селянські почуття до землі і праці, трагедію, причиною якої стала саме земля, розчарування селянина в землі, показала нам Ольга Кобилянська в повісті "Земля". Жодного з Федорчуків не зробила вона щасливим, міцно закріпивши всіх до себе.

Щастя чоловіка, сутність її життя не в багатстві, не в землі, а в моральних цінностях, показала Кобилянська. Вона переконливо вводить: які б обставини не склалися, якою б важкою не була людська доля, треба завжди керуватися високими нормами народної моралі, законами совісті, не збиватися з дороги, освітленої сяйвом духовного досвіду багатьох віків цивілізації.

О. Кобилянська доторкнулася найсокровеннішого для українця — землі. Вона зобразила життя найчисленнішої верстви населення — селянства. Як загальновідомо, хліборобська нація, українці, село для України — прамати. Саме там виникала наша мораль, звичаї, культура, традиції. Будь-хто із нас несе в собі щось від села, від землі.

Небезпеками за моральність співвітчизників, за людське в людині і духовну долю українського села сповнена повість Ольги Кобилянської "Земля". Від проникливого внутрішнього болю народився задум повісті, що його викликало братовбивство, як наслідок відступництва від законів народної етики, зневаження загальнолюдських цінностей, усталених віками цивілізації.

Кобилянська засвідчила, що щастя людини, сутність її життя не в багатстві, не в землі, а в моральних цінностях. Мораль про те, що "глибока віра в долю, що отак червоною ниткою пронизує цілу повість, вповні відповідає світоглядові чоловіка, зв'язаного, зростлого тісно з землею, з природою, так що земля являється неначе творцем і того світогляду", неприйнятний для критиків, котрі якраз навпаки констатують в особі О.Кобилянської погляди витонченого представника "культури", думки й настрої, навіяні західноєвропейською літературою XIX ст.[12]

Повість «Земля» (1901) Ольги Кобилянської є фактично єдиним із таких популярних і видатних творів модерної української літератури межі століть. У цьому творі авторка художньо і на високому естетичному рівні поєднала справжні реалії селянського життя на теренах Буковини із міфологічними та неоромантичними його вимірами. У тексті бачимо вияви модерністського образного мислення авторки, коли проста фабула братовбивства за землю репрезентована через призму загальнолюдських проблем, зокрема це питання життя і смерті, гріховності і святості, злочину і спокути, любові і ненависті, влади землі над людиною. Учений Степан Смаль-Стоцький, який був сучасником письменниці, зазначав, що «Земля» приворожує читача «своєю красою, мистецьким розмалюванням великого тла події, захоплює великою ідеєю, великим незрівняним синтезом», внаслідок якого «демонічна сила землі творить свою поезію».

У праці «Южнорусская литература», яка була розрахована на російського читача, Іван Франко характеризував «Земля» як «великий

роман із селянського життя», написаному в руслі «глибокої поезії, змалювавши вражаючу драму братовбивства через володіння землею».

Варто наголосити, що якщо у творах зарубіжних митців селянин є знедоленою людиною, об'єктом співчуття, за якою з далекої відстані спостерігає певний «об'єктивний» і «байдужий» наратор, то в повісті «Земля» Ольги Кобилянської він виступає фактично суб'єктом творення свого внутрішнього світу. Цей світ виростає неначе з землі, чітко вимальовується через призму вірувань, дії різних чар, забобонів, снів, приворотного зілля, ворожби, фаталізму, передчуттів, містичних явищ, «чогось» такого, що може наповнювати людину, віддану землі, на кожному її кроці її життя.

Персонажі “Землі” переюювають у вічному циклічному колообігу життя людей, що триває на землі. Воно у світі, який несе у собі красу, злагодженість і таємницю минулого та майбутнього, а все це передбачає вічне вороття, а також відтак відродження людського духу.

Загалом варто наголосити, що влада землі несе позитивну енергію і значення для людини. Але через збіги антигуманних суспільних і особистісних чинників у характері селянина вона набуває негативного значення. Власні егоїстичні риси в характері Сави, а також його велике бажання все руйнувати, колосальна нелюбов і навіть ненависть до землі привели його до злочину і переступу, зумовили порушення ним людських моральних цінностей, а відтак – братовбивства.

З цієї важливої тези впливає головна ідея роману: «земля повинна бути для людини, а не людина для землі». саме Земля покликана творити життя. У творі Кобилянської земля обливається кров'ю, вона стає підставою та стає причиною смерті. Гуманістична думка повісті визначається по суті спростовуванням темної влади землі над людиною, коли хлібороб повинен мати владу над нею.

Концепт землі в художньому світі повісті Ольги Кобилянської набуває глибокого філософського виміру. Він становить первинний образ, який

був знайомий людству із давніх міфів. У цьому плані земля постає двопланово. З одного боку бачимо її як генератор життя, руху, оновлення, змін, а також великого вітаїстичного утвердження добра. Водночас вона постає і як фатальна руйнівна сила, темне зло, що спричинює зло, здатна забирати у своє чорне лоно людей, рослин і тварин. Таке художнє тлумачення образу свідчить про давнє уявлення наших предків про землю як основу буття, в контексті якого життя і смерть постають як рівноцінні величини.

У художньому світі повісті образ землі характеризується такими опозиційними парами: краса / жах; вітаїстична, відтворювана сила природи / чорна, стихійна і фатальна сила; свобода / неволя («влада землі»); духовне піднесення особи / нице падіння, антилюдяне начало.

Відповідно до емохи і світогляду модернізму, письменниця Ольга Кобилянська показала, що поштовхом і наслідком вчинків селянина-рільника були не тільки соціальні корені життя конкретної людини (постулат реалістичної естетики), а дії та учинки, які не підпорядковуються причинно-наслідковим зв'язкам, а зумовлюються глибокими підсвідомими імпульсами. Для героїв Ольги Кобилянської земля містить у собі містичну, чорну стихію, а також продукує каїнів серед людей і зумовлює глибокий драматизм життя.

Магічна перевага землі полягає в тому, що вона здатна поділяти людей на багатих, наприклад образи Івоніки, родини Тодорки, Іфтемія, люди середніх достатків (зокрема, Докія, Онуфрій) і заробітчани (це насамперед Анна, родина Григорія). також існує поділ на героїв, які люблять землю і тих, які всіляко цураються її. Галерею цих образів доповнюють образи працьовитого Петра, гумориста Онуфрія Лопати, п'яниці і вбивці Григорія Чункача. Колоритними постатями є у повісті також образи Докії, Домініки, Парасинки, які люблять землю та здатні відчувати її поклики. Також земля впливає на формування протидежних

за вдачею синів Івоніки – Михайла і Сави, усіх їх вчинків, пристрастей, бажань і загалом життєвої долі.

У повісті “Земля” місто репрезентовано переважно через образ касарні. Кобилянська підкреслює передусім руйнівну силу зброї – умови існування армії, куди потрапляє Михайло.

Досить чітко в українській повісті проводиться думка про втрату людиною в “неприроднім” оточенні своєї індивідуальності.

Кобилянська удосконалює свою версію міфу про землю, звертаючись переважно до майбутнього.

Цікаво, що, також формуючи в основу твору біблійну модель, письменниця робить спробу відійти від класичного українського міфу про землю, акцентуючи на потребі вивільнення українця з-під влади землі (Анна і Петро хочуть віддати сина до школи, щоб той “не прив’язувався” до землі).

Повість “Земля” націлена на переосмислення і переворот стану речей у цілому в українському суспільстві, українській культурі.

Кобилянська не просто упроваджує переваги того чи іншого типу розвитку суспільства, вона намагається засвідчити новий спосіб національного мислення з поєднанням цих типів культури і пропонує його читачу як свого роду альтернативний шлях у майбутнє.

Підсумовуючи досвід інтерпретацій повісті Кобилянської “Земля” в сучасному літературознавстві, доводиться відзначати, що значна увага в розвідках, як правило, приділена темам “влади землі”, братовбивства (називається, зокрема, переосмислена у творі біблійна модель “Каїн – Авель”), фатуму та власне символіці твору. Говорячи про останню, не можна не помітити, що в об’єктив дослідників безсумнівно не потрапляє специфічний характер співвідношень змалювання Кобилянською таких вагомих у повісті образів- символів, як поле і ліс (усередині даної бінарної опозиції та порівняно з відповідними фольклорно-міфологічними образами), які виступають вельми важливу роль у парадигмі твору.

Очевидно, що головну роль у художньому часопросторі “Землі” зіграють два тісно взаємопов’язані світи, полюси: “природа” і “людина”. Людський світ представлений, перш за все, образами головних героїв – селян, натур переважно “цільних”, чиє життя підвладне й відповідає природним ритмам.

Поняття землі актуалізується Кобилянською головним чином у двох планах: а) земля як визначений образ хліборобського поля; б) земля як природа взагалі, оточуючий світ людини.

Аналіз тексту свідчить, що образ природи структурується переважно через кореляцію двох складових: топосів поля і лісу. Опозиція “поле – ліс” своєрідна для письменниці й виразно виявляється в її повісті. Протилежність цих топосів фіксують відповідні їм архетипні образи, міфологеми. Водночас “поле” і “ліс” нерозривно пов’язані між собою як частини одного цілого.

Образ поля може зосереджувати в собі максимально позитивну символічну інформацію, а образ лісу – щонайбільше негативну. Втіленням цих начал у повісті Кобилянської є поле села Д. та примарний “сусідній” ліс, що примикає до нього.

Зіставлення умовного навантаження образів поля і лісу в цьому контексті закономірно викликає питання відносно причин схожості змалювання цих образів у повісті – за функціональними ознаками. Більш того, є підстави твердити, що у творі Кобилянської між даними образами чітко намічені вектори взаємозближення. Це, наприклад, “гра” чималих (навіть систематичних) порівнянь та асоціацій, коли герої “світу поля” (Михайло, Анна, Івоніка, Марійка) порівнюються з носіями “лісового царства” – звірами, птахами (чи й рослинами).

Висуваємо гіпотези, що в такий спосіб (через взаємонаближення образів поля і лісу за функціональними характеристиками, зіставлення “людей поля” з лісовими мешканцями тощо) межа між полюсами “поле” та “ліс” в авторки стає менш помітною; образ же землі саме як

хліборобського поля (цей образ у більшій мірі переосмислюється письменницею) приймає в повісті сильно вираженої амбівалентності. Можливо, така прикмета твору в певній мірі пояснюється й тим, що власне образ поля не є близьким самій авторці.

Тобто письменниця любить землю як живлющу основу, що дає хліб і сили людині; любить народ, селян, що працюють на землі.

Отже, набуваючи здебільше негативних характеристик, ліс, однак, вабить Кобилянську до себе як звичний їй, рідний образ.

Думається, внутрішній конфлікт у певній мірі пояснює прагнення авторки в її повісті наблизити поле і ліс одне до одного (адже ліс – це й символ землі) та зумовлює яскраву амбівалентність художнього вираження образу землі (як поля) у творі.

Таким чином, образ землі в Кобилянській виступає у двох основних іпостасях: як богині-матері, землі-годувальниці, та як жорстокої богині, що вимагає жертв (земля як могила). Така інтерпретація цього образу глибоко міфологічна.

«Земля» Ольги Кобилянської – епічний шедевр українського письменства, яка відтворила в художньому світі твору «пережитість і присутність поетичної філософії землі – селянина й землі, такі чесно-жорстокі картини бідкування й праці, правдивість і разючу силу відтворення селянських драм, що шапрають душу не менше за Стефаникові маломовні трагедії» (Іван Дзюба).

Авторка з наснагою і драматизмом оспівала любов селянина до землі і праці на ній, показуючи своїх героїв у радісній хвилині просвітлення і невимовного горя. Переросла епоха, але естетична привабливість «Землі» Ольги Кобилянської бентежить і сучасних читачів. Розповідь страшного злочину, що скоївся через землю, застерігає людство не робити таких помилок.[13]

Загалом аналіз художнього розкриття бінарної опозиції «земля – людина» дає підстави говорити про те, що земля має найменшу владу над

тими людьми, які не підкорилися їй. Найбільш загрозливою і страшною для суспільства людиною є та особа, яка не пов'язана із землею, або ж взагалі зреклася її, протиставляючи себе владі та впливу землі. Ми вважаємо, що все ж таки не є згубною влада землі над людиною.

Ольга Кобилянська в повісті "Земля" дала художнє бачення селянської любові до землі та праці, вона у художньому світлі показала глибоке і трагічне розчарування селянина в феномені землі. У центрі повісті бачимо велику трагедію, причиною якої постає власне феномен землі. Саме земля здатна міцно прив'язати до себе кожного, при цьому з не роблячи щасливим.

Таким чином поступово у творі детально і зрозуміло вимальовується позиція письменниці щодо детально виписаних у тексті героях "Землі".

Кобилянська показує, що щастя людини, а також сутність і покликання в її житті визначаються зовсім не багатством, не самою землею, а виключно моральними цінностями. Вона переконливо доводить, що якою б важкою не випала доля і шлях людини, які б трагічні обставини не склалися, треба постійно і послідовно керуватися законами совісті, високими нормами народної моралі та поведінки, жодним чином не збиватися з дороги правди і добра, йти шляхом, сповненим сям духовного досвіду багатьох століть розвитку цивілізації.

Можемо зробити висновок, що О. Кобилянська у повісті «Земля» показує, що втратити землю для українця – значить втратити себе. Ми проаналізували, що у творі світ землі є ціллю і джерелом життя героїв, сільське життя людей може існувати тільки тоді, коли є гармонія між природою та людиною.

Розділ 3. Земля як художня категорія у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та повісті Ольги Кобилянської «Земля»: порівняльна характеристика

У повісті розвивається теза про те, що земля для українського селянина складає вагому основу достатку: «В кого віл та коса, в того й грошей киса» [15]. Визначальним життєвим прагненням селянина у часи, які випали після реформ, був період можливості отримати земельну ділянку у власність, отримати без відкупу.

Тому по суті Земля стає мірилом при формуванні сім'ї, якій обов'язково треба мати власну частку землі. Земельні дискусії в родині чи між різними сім'ями у селі вирішували на найбільш авторитетних зібраннях селян - сільських сходах. Тому у селах великою пошаною користувалися ті селяни, хто дбали і турбувався про землю, які добре її обробляли. Господар звучало гордо, це була висока характеристика селянина. Такий селянин «не по землі бродить, а за плугом ходить» [15]. І навпаки, у селах поширеною була велика неповага до нероб і голоти: «І це ти, голото, рівняєшся на мене!» [15]. Бідними були переважно ті, що нічого не робили або ж втратили трагічно землі. Загалом втрата землі могла стати причиною пияцтва, сварки в родині, що перетворювалося на колосальну трагедію. «Крізь землю» бачили державу і Бога. Вона була мірилом усього. Землеробство ставало виявом сутності українського селянина, основним засобом буття і достатку його в житті.

Образ землі серед інших, на нашу думку, є одним із головних у літературі межі століть. Причиною цього було багато різних чинників, зокрема головним було усвідомлення того, що українська нація від давніх часів була аграрною. Тому для неї залежність від землі отримувала життєво важливе значення. З огляду на це феномен землі для українця був і залишається не просто ґрунтом, а є образом і навіть архетипом.

Варто наголосити, що архетип землі в українському мисленні та світовідчутті є образом / поняттям / міфологемою / символом / архетипом, що містить у собі різні амбівалентні концепти, тому це перенасичує його реальне й адекватне усвідомлення. Визначальною тезою для пояснення та розуміння цього архетипу, а також його тлумачення в українському контексті є те теза про те, що земля для національної свідомості була великою та універсальною категорією. Тому будь-який її сенс зміст одразу розмивається між двома протилежними і полярними когнітивними полюсами: життя (земля дає) і смерть (земля приймає / забирає).

Великою заслугою Панаса Мирного та Ольги Кобилянської є те, що обидва письменники запровадили в модерній українській літературі нові типи людей, що мають виражене етично-естетичне спрямування. Також вони змогли на високому художньому рівні розкрити головні характеристики та специфіку психології особистості.

Спільною рисою роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та повісті Ольги Кобилянської «Земля» є те, що в обох текстах образ землі отримує велику інтенційну вагу і виражається на рівні несвідомого і свідомого у персонажів. Земля, постаючи образом, символом і навіть сенсом життя героїв часто стає причиною девіантної поведінки і страшних вчинків, зокрема убивств і самогубств.

Велика символізація і натуралістичне наповнення образу землі в українській літературі є певним поясненням її великого і у своїм характері архетипного впливу на українську свідомість. Національна художня творчість містить багато прикладів письменницьких роздумів про роль і значення землі в житті людини.

Людське буття і свідомість безпосередньо пов'язані з певним колом “вічних тем”, однією з яких постає вічна тема землі. Можна цілком аргументовано вести мову про існування у глибинах нашої психіки архетипу землі, що постає як універсальна першооснова. Також вважаємо,

що аналогічний топос існує у літературі, який (що є цілком природнім) має схильність до міфологізації. Саме тому виключно цій темі присвячено багато художніх творів.

Тісний прадавній зв'язок селянина з землею впливає помітно на тип ментальності останнього, позначається на способі його мислення. Причина цього полягає в особливому ставленні, відчутті та навіть тісному і нерозривному зв'язку українців (як нації хліборобів) з землею.

Селянська тема в українській літературі загалом має довгу історію, будучи найбільш повно і детально втілена у прозі. Перші звернення до теми землі спостерігаємо вже у творах полемічної літератури (зокрема, Івана Вишенського, Герасима Смотрицького та ін.), а розробка конкретного проблемно-тематичного комплексу в новій українській літературі була започаткована Г.Квіткою-Основ'яненком. Детально та Яскраво представлена “проза про землю” у творчості Марка Вовчка, І.Нечуя-Левицького та інших українських авторів.

Не зважаючи на особливу і важливу роль цієї теми в українській літературі, великих фундаментальних досліджень, присвячених саме сучасному тлумаченню наукою “селянської прози” в українському літературознавстві небагато.

Тема влади і сили землі над життям і навіть свідомістю українського селянина в літературі реалізується шляхом художнього зображення залежності особистостей від усталених основ суспільства. Зокрема, це виявляється у нездатності героїв-селян зрестися усталеного стереотипу, суть якого полягає у тезі «життя біля землі». наприклад, в українських драматичних сценах пасивність і бездієвість селян подана в іронічному ключі, саме тому головний конфлікт твору так і залишається невирішеним.

В обох творах подано художнє осмислення того, як український селянин настільки «вріс у землю», що фактично зовсім не сприймає підприємницької діяльності, всіляко цурається її, вважає чимось таким, що свідчить про певну нескромність і навіть аморальність такої особистості.

Земля оцінювалася значно вище, ніж гроші. Тоді говорили так: «Гроші круглі розкотяться, а хліб прогодує». Ця теза по суті визначала суть світогляду українського селянства. Самі є селяни переважно користувалися грошима тільки для купівлі землі, утримання певної взаємодопомоги між собою, наприклад, на випадок неврожаю, допомоги бідним, купівлі одягу чи для створення притулків. Якщо в родині з'являлася зайва копійка, то вона дуже часто йшла на горілку, церкву або ж учителя. Селяни досить неохоче позичали будь-кому гроші, а також самі дуже рідко вдавалися до кредитних операцій. Переважна частина селян так і не змогли стати клієнтами акціонерних банків, адже не розуміли суть процентів. У селах торгували росіяни, євреї, німці, поляки. Українці взагалі не підхопили їхнього досвіду. Селяни аж до ХХ ст. були фактично поза тогочасним кооперативним рухом. Загалом же саму кооперацією вони вважали шахрайською справою.

Українські селяни стояли на позиціях переваги одноосібного господарювання, були впевнені в його здатності завжди і гарантовано забезпечувати родину продуктами харчування, запобігати голоду. Власне, землі мало бути стільки, скільки може обробити сама родина самостійно. Також мали різні угіддя. Так само селяни вважали, що і тяглової сили повинно бути стільки, щоб обробити власну землю. Загалом це розглядалося як вищий знак справедливості. Тому коли цей баланс кимось чи чимось порушувався, селяни удавалися до самовільного захоплення земель у різних місцях. Виключно колосальне прагнення збільшити, наростити свій земельний призвело до використання селянами земельних і орендних відносин.

Таким чином, визначальним чинником, який чинив вплив на формування ментальності та життєвої позиції українських селян, було землеробство, котре велося на засадах одноосібного господарювання.

Також важливу місце у творах Панаса Мирного та Ольги Кобилянської займають образи поля і лісу. Так, у повісті “Земля” віг

структурується загалом через характерну для письменниці опозицію “поле – ліс”. Шляхом взаємного наближення цих образів семантична межа між ними стирається і стає фактично не важливою. Натомість образ землі як хліборобського поля набуває яскравої амбівалентності. Він певною мірою зумовлюється тим, що не є характерним для самої письменниці. Адже Кобилянська сприймає і тлумачить землю як годувальницю людини. Натомість реальні поле і степ викликають у неї сильне психологічне напруження. Вона формує через них відчуття захищеності, “опіки”, які також чітко пов’язує, зокрема, з рідним їй образом лісу. Проте як міфологічний образ він поданий у світлі негативних конотацій і характеристик. Відповідність топосів поля і лісу, які є фактично чітко універсальними умовнимизначеннями і сприймання цих топосів Кобилянською за “іншою” парадигмою стає основою і причиною внутрішнього конфлікту у повісті, що реалізується посередництвом образів.

У повісті “Землі” Ольги Кобилянської яскравим чином подано та художньо осмислено класичний біблійний сюжет про Каїна і Авеля, синів Адама і Єви. Оскільки Бог прийняв жертву Авеля, а жертву Каїна категорично відмовився прийняти, Каїн пішов на убивство брата. За такий великий гріх він був проклятий землею і приречений на вічні заслання і митарства. У повісті межі століть модерна письменниця трактує цей старозаповітний сюжет через проектування на душогубство Савою (втілення Каїна) брата Михайла (втілення Авель). Варто наголосити, що таким чином авторка актуалізує опозицію “братів” у подвійній структурі твору. Так, характерною рисою образу Михайла є яскраво виражена характерологічна духовна влада землі, його глибока залюбленість у життя, а також спокійна творча праця. Для образу Сави притаманна предметна влада землі, агресія, прагнення і намагання вбивати. Подібно до Біблії, у повісті Ольги Кобилянської братовбивство сталося на підставі заздрощів. Адже молодший брат Сава заздрить старшому братові Михайлові та дуже

боїться, що той отримає у спадщину від батьків усю родинну землю. Бог своїм рішенням перетворює Каїна на особу, що є недоторканою для людей. Подібно і від людського, тобто кримінального, суду Саву врятовують батьки, хоча вони знають гірку і фатальну правду. Після вбитого Авеля Єва народила Сифа. А у повісті “Земля” Анна після трагічної смерті Михайла виходить заміж за Петра.

Цікавим є те, що “майбутнє” своєї родини, як і життя пам’яті загалом, батьки Михайла однозначно пов’язують не з Савою, вважаючи його духовно померлим. Вони натомість чітко асоціюють його з сином Анни і Петра. Можна говорити про те, що образ цієї дитини, до речі, ім’я її у творі не називається взагалі (тому можемо це сприймати як певне узагальнення), Ольга Кобилянська пов’язує суто з майбутнім. У характері та діях Сави таки дійсно перемагає інстинкт мисливця, натомість брат його Михайло взагалі дуже негативно ставиться до всякого насильства і зброї.

Відтак, існують певні “відходження” повісті “Земля” від класичної біблійної легенди, що пояснюється специфікою інтерпретації Ольгою Кобилянською цього сюжету, його суто авторським баченням.

Міфологічними та біблійними інтонаціями, символами і знаками сповнена розповідь у повісті Ольги Кобилянської: «Бог дав йому (Івоніці) двоє дітей. А що по одній стороні було саме добре, вийшло по другій саме зло. А він їх однаково любив, вигодував однаковою працею своїх рук. Оба були його рідні-ріднісенські діти...» [15].

Творячи модель образу Михайла Федорчука, письменниця досконало об’єднала соціальне, реальне і психологічне начала з глибоким драматичним напруженням і сильним ліричним струменем.

Образ Михайла по суті формується за допомогою багатьох портретних деталей. Зокрема, наголошується, що «Михайло був молодець! І не саме великий, а плечистий і сильний. А з лиця, мов у дівчини, лише що над устами засіявся вус.. Дівчата в селі знали: був сором’язливий та замкнений... Був сильний, як ведмідь. Але серце було в нього м’яке, як

тісто!») [15]. також використовуються цікаві характеристики його з боку розповідача, який наголошує на таких рисах характеру, як чемність, врівноваженість, покірливість батькам. Також образ Михайла відзначається рисами життєрадісного світосприймання і працелюбності:

«Молодий хлопець опирався всьому завзяттю. Сміючись виходив із дому і сміючись вертався назад. Мов олень, перескакував весною глибокі шанці в полях, яким гнала розбурхана вода, а восени, як птах з висоти, розрізняв і в най густішій мряці всі предмети на простих просторах» [15]. через зіставлення виявляється волелюбна і благородна душа героя, який, подібно до його батька, утверджує та реалізує себе у праці. Він любить орати і засівати поля: «Я се так люблю робити, і хто зна, коли знов за плугом ступатиму» [15], – промовляє він до Івоніки перед армією. Михайло за типом свого темпераменту є вираженим флегматиком, тобто людиною, якій властиві повільність, витримка, пунктуальність, духовний спокій і виняткова наполегливість у роботі.

Лірична натура Михайла характеризується через виразну деталь: син просить батька принести в казарму сопілку. Його перебування на військовій службі стало болючим і страшним випробуванням для юнака, який, на відміну від батька, не відрізнявся рисами героїчного стоїцизму. Проте військова муштра зміцнила його характер, силу і сформулювала кругозір: Михайло стає рішучим, сміливим і серйозним, він мріє про щастя з Анною та спільну працю з нею.

Між землею і Михайлом наявна цікава природна єдність, адже він відчуває внутрішню злагодженість з землею та всім, що на ній росте. Він обожнює доглядати за полем. У парубка робота завжди йде вчасно і до ладу, у нього в господарстві завжди лад і порядок. Він натура романтична і піднесена, емоційно перейнята докільля.

У ставленні Михайла до землі немає сліпого схиляння перед її владою. Цього ми не можемо сказати про героя роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Чіпку Варениченка. Адже у нього відсутні всілякі

дрібновласницькі інстинкти, коли нагромадження стає просто задля нагромадження багатства. І на відміну від батька, він зовсім не планував розширяти господарство. Велика любов до землі та прагнення володіти нею жодним чином не затьмарила його справжнього кохання до Анни. Хоч вона була бідною наймичкою і він усвідомлював, що його вибір не зрозуміють і не сприймуть батьки, він усе ж не відмовився від свого почуття. У результаті, Михайло прийняв рішення боротися за власне щастя і право бути з коханою жінкою. Він вирішив піти проти волі батьків та одружитися з коханою Анною, навіть готовий був залишити господарювання на землі й почати нове життя в місті. Проте його щирим мріям не судилося реалізуватися. Він став жертвою убивства під час походу до лісу, де у нього влучила куля зі зброї рідного брата Сава. Це була куля Каїна. Таким чином, ота глибока і прихована темна влада землі посередництвом руки вбивці-брата відплатила йому за все і забрала навіки у своє лоно. По суті це є символічним тлумаченням біблійного міфу і сюжету про Каїна й Авеля у романі «Земля». Ольга Кобилянська надала йому цілком нового та актуального для її часу модерного прочитання і тлумачення.

Утіленням біблійного Каїна виступає брат Сава. Письменниця була переконана, що «доля людини – в її характері». Тому брати Михайло і Сава були наділені письменницею цілком відмінними рисами характеру і в усьому різними долями. Навіть їхні образи не є схожими, хоч вони і брати. Так, Сава «з лиця подобав на матір і був би гарний, коли б не його безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зимного й неспокійного. З його ніжного, майже дитячого обличчя вражав його погляд прикро і відтручав від себе. Холодним, мов ніж, зимним блиском, що поступово змагався, відпихав від себе» [15]. За типом свого темпераменту і характеру Сава є меланхоліком, він відрізняється замкнутістю, глибокими і стійкими емоціями, хоч водночас має досить слабкі зовнішні їхні вияви. При цьому вони є переважно негативними. У його характері серйозність

межує з певними навіть відхиленням. Для Сави вимушена служба у війську є справжньою каторгою. Аби не бути солдатом, він готовий навіть на крайній протест, зокрема відрізати собі палець чи напиться якогось відвару, щоб серйозно нашкодити власному здоров'ю. Батьки так і не змогли знайти «ключик» до серця сина, не зуміли змінити і виправити негативні вади його характеру. Тому Сава виріс злим, підступним, заздрісним, хитрим, впертим, лінивим, цинічним. Батьки тільки висловлювали власне незадоволення його ледарством, безвідповідальним ставленням до важливих справ. Особливо негативною рисою характеру Сави виступає небажання працювати на землі, бути трударем. Особливо у негативному ключі відкривається Сави у його стосунках із циганкою Рахірою, що була дівчиною легкої поведінки та двоюрідною сестрою. Проте це не зупинило їх.

Воля і слова батьків не мали для нього жодного значення. Послідовно і завжди Сава робив їм усе наперекір. Його свідомість ніби двоїлася від різних і часто протилежних почуттів: «Він любив свою матір, здається, більше, як тата і брата, але бували хвили, в яких ненавидів її, так як тепер, з цілої душі своєї, коли нарікала на Рахіру і прискала зневагою, як отрутою». Невгамовний, дикий шал емоцій зринає в душі Сави; коли він сердиться, то не контролює свої слова і вчинки. У його душі переважає чорне начало, нестримність до вбивства тварин і птахів без будь-якої потреби. Друге, темне, злісне, підпільне «я» свідомості розгледіла мати: «В нім нема ладу! Сьогодні хотів орати, хотів день у день за плугом ходити, а завтра або позавтра буде, як той вовк, снувати, нишпорячи, буде хмарний, неспокійний і до нічого пальцем не діткнеться» [15]. Таку позицію Сави Михайло пояснює Анні наступним чином: «Се вже гріх ним так править» [15]. Такими деталями і подробицями гетеродієгетичний оповідач, тобто наратор, вибудовує логіку характеру і поведінки героя, що у результаті приведе його до страшного злочину вбивства рідного брата. Ольга Кобилянська у своєму творі представила як глибокий соціально-

психологічний вплив влади землі на особистість, її характер і життя. А також вона показала людину та вплив на неї певних етико-моральних мотивів, які були зумовлені підсвідомими імпульсами, темним началом у душі героя.[13]

У своїй повісті “Земля” Ольга Кобилянська дала художнє бачення не згубної, а насправді у своїй сутності рятівної влади землі, адже саме ця влада, чіткий зв’язок людини з землею рятують людину від темних інстинктів, які живуть і нуртують у ній, від того, що від давніх часів споконвіку виражалось коротким і чітким словом «гріх».

У романі Панаса Мирного представлено індивідуалізовані уявлення українців про те, що в людині може і не бути ні душі, ні серця. Найчастіше це можна спостерігати при описі негативних персонажів. В повісті Ольги Кобилянської також бачимо аналогічну ситуацію при описі Сави.

Через образ Чіпки у творі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» автор виражає основну ідею твору: занепад особистості, як наслідок впливу на неї багатьох факторів — закріпачення, як вияв суспільно-історичних процесів на Україні, вплив гріховного минулого предків на долю нащадків.

Намагаючись знайти правду, Чіпка своєю поведінкою зневажає загальнолюдськими цінностями, підіймаючи руку на життя людей. Отже, Чіпка — жертва складного комплексу генетичних особистісно-психологічних та соціальних факторів.

Головний герой роману ціле життя шукав правду і не знаходив її, хотів жити успішно, але йому не давали змоги, тому в душі Чіпки стався злам, і хлопець стає на фатальний шлях розбійництва, яке приводить його до кримінального злочину. Чіпка зробив свій власний вибір у житті.

У своєму житті Чіпка переживав важкі події, які спричинювали його душі глибокі рани. Громада присудила раптом Чіпці шматок поля, здавалося, що він стане путньою, роботящою людиною. Саме тоді зустрів Чіпка своє кохання, «польову царівну», яка була донькою Максима Гудзя.

У той же час з Дону повернувся Луценків небіж, якому належала земля, і відняв поле. Ніхто не спроможний спинити хвилю, що піднялася у серці скривдженого Чіпки. Відразу після цього він розпочинає пити та втрачає все. Автор підкреслює, що попри все Чіпка міг зробити й інший вибір.

Велику роль відіграє і алегорична назва твору, в якій чітко постає ідея роману. В образі волів автор зобразив уярмлений народ. Якби волам було що їсти – вони б не ревли. Так само, якби селяни жили в достатку і на них не тисло б голодне існування – вони б не бунтували, а жили б у мірі з суспільством. Звісно, можна засуджувати Чіпку в його тяжких злочинах, але ми розуміємо, що виною його нещастя стало тогочасне жорстоке суспільство, яке забрало землю, це воно зломило палку натуру головного героя і призвело до такого сумного завершення.

Аналізуючи Розглядаючи твір «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», можемо вести мову про те, що саме земля відігравала особливу важливу і визначальну роль у тогочасному селянському суспільстві. Завдяки землі, насамперед точніше її присутності, селяни могли вести повноцінне і щасливе життя. В образі Чіпки досить важко поєднується ці два начала: волелюбне, козацьке з непримиренністю до неволі, та хліборобське, селянське і досить пасивне. На думку літературознавця Олега Ільницького, роздвоєність особистості Чіпки зумовлюється його походженням: «козак у ньому починається від батька; материн характер пояснює його прив'язаність до Галі і до землі». Будь-яка дія, котра здатна заперечувати суб'єктивне баченню Варениченка про правду, розцінюється ним самим дуже негативно. Праця на приватній землі, яку «після смерті якогось бездітного, далекого Мотриного родича» [15] вирішила дати убогій землі громада, за короткий час перетворює Чіпку на господаря, людину, яка впевнена в завтрашньому дні та загалом своєму майбутньому. Пізніше, коли з'явиться якийсь ближчий родич покійного й почне претендувати на законну Чіпчину землю, то тогочасна державна інституція, що мала б

втілювати у життя вищу справедливість, врешті знищить селянина. Втрата Чіпкою землі, за наполегливу працю на якій його почала шанувати і цінувати у сільській громаді, штовхає парубка на довгу боротьбу з несправедливою суспільною системою. Врешті все це завершується повним і цілковитим розчаруванням у суддях, які виключно підтримують сильніших і багатших. Саме через це Чіпка стає на шлях алкоголізму і занепаду. На нашу думку, Чіпка у свої молоді роки зовсім не шукав іншого порятунку, аби якось змінити своє становище безземельного бідняка. Йому здавалося, що не існує жодного виходу з ситуації, яка склалася. А землю, що годувала його і робила господарем, фактично антизаконно у нього відібрали, а «без землі – нема волі... без землі – все пропало...» [15].

Чіпка насправді завжди готовий до шляхетних вчинків, а також здатний і на жорстоке ставлення до власної матері. Він може виявляти велике і щире кохання, а водночас здатний повністю нехтувати моральними муками молодій дружині. Час від часу Варениченко не здатний контролювати власні вчинки.

Спочатку і автору, і читачам головний персонаж подобається за те, що є сильною, вольовою особистістю, котра прагне жити чесним трудовим життям землероба. Автор підкреслює такі риси його характеру, як сміливість, принциповість, відчайдушність, коли Чіпка йде на відстоювання справедливості у судах щодо власної землі. А згодом ці риси проявляються в його громадських справах, коли він захищає обкрадених селян у протистоянні з підкупним іноземцем. Звичайно можна твердити, що Чіпка міг бути іншою людиною, кращою особистістю, якщо б у нього була земля.

Панас Мирний був переконаний, що людина від природи добра, а псують її соціальні умови. В перших розділах повісті Чіпка і постає перед читачем як людина з доброю душею, природним розумом, усвідомленням соціальної несправедливості. Кожен епізод життя Чіпки, риси характеру, портретний штрих допомагають краще уявити, зрозуміти, побачити як

живого цього сильного, розумного і талановитого чоловіка, який міг би принести стільки користі людям, а силою соціальних обставин став розбійником-каторжником.

У повісті вдалим є використання прийому персоніфікації. Наприклад, на початку твору письменник представив барвисту картину весняної землі: «...вона красується в своїм розкішнім убранні...Поле розіслано зелений килим, аж сміється в очах. На ланах грає сонячна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля...Легенький вітерець продихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку...живить, освіжає кожну билинку...І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову...». Також за допомогою чудового засобу персоніфікації передано силу любові простого селянина до землі, до ниви, показано поетичне сприйняття навколишнього середовища Чіпкою.

На нашу думку, головним завданням, яке ставили перед собою Панас Мирний і Ольга Кобилянська було намагання розкрити соціально-психологічні причини поведінки селянства, з'ясувати те, чому розумна, енергійна й здібна людина стає чи змушена стати на шлях розбою, що веде її до повного морального занепаду.

У творах бачимо художнє дослідження поведінки персонажа в найрізноманітніших ситуаціях. Також спостерігаємо цікаві спроби віднайти ту межу, за якою вже відбувається порушення гармонійного співіснування людини й навколишнього середовища. Все це зумовлює певну послідовність у зображенні психологічних змін. Вважаємо, що художнім завданням, яке ставив перед собою Панас Мирний, було не тільки зобразити життя як процес формування особистості, її взаємодії з оточенням, суспільством. Він так само веде пошуки причин певних колізій у самій людині, в її внутрішньому світі.

У творі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» ми спостерігаємо те, як із великою силою емоційної наснаженості, психологічною переконливістю позначені роздуми Чіпки, викликані несправедливим відбиранням землі. Спостерігаємо різкі переходи від сподівань жити щасливо на своєму добрі

до гiрких розпачливих настроiв. А також передано болiсні думки про кривду, про лихо, з тенет якого не вирватися трудiвниковi, нервова i гарячкова розмова з самим собою у важку безсонну нiч, коли перед героєм зримо постала неправда у свiтi сильних. Усе це повно i глибоко розкриває чесну, бентежну душу парубка. Саме тому так боляче вразила кривда прямо в серце Чiпки, коли за право працювати на своїй землi чиновник iз цинiчною вiдвертiстю вимагав хабара. Герой не мiг цього прийняти. Так почався його внутрiшнiй бунт.

Варто наголосити, що не iснує аналогiв у свiтовiй лiтературi роману «Хiба ревуть воли, як ясла повнi?» Панаса Мирного, що є першим взiрцем великої художньої епопеї з селянського життя.

Загалом, проведене нами дослідження тiльки вiдкриває цiлий ряд подальших студiй над проблемою своєрiдностi та глибини iнтерпретацiї образiв людини та її зв'язку iз землею. Це цiкава i глобальна тема, котра потребує подальших наукових студiй.

Загалом тема землi в лiтературi спрямовує на осмислення певних iррацiональних моментiв, якi звучать у вiдповiдних творах, при цьому зачiпаючи вiчнi проблеми зв'язкiв людини i землi i загалом природи. Власне, метою життя кожного iндивiда є його повна самореалiзацiя, котру кожна особистiсть може знайти у твореннi чогось та й натхненнiй творчiй працi. Присвятивши себе землi, людина, тобто конкретно селянин, стає творцем у всеосяжному розумiннi цього слова. Водночас та ж людина нiби перетворюється на рослину, стає схожою на неї, коли пускає корiння в землю, яку обробляє.

Вступаючи на шлях безпосередньо i прямого спiлкування з землею, селянин переймається пульсом i ритмами природи, вiдкриваючи при цьому для себе щось нове, надприродне вiдчуття єднання зi Всесвiтом, iз сакральним початком часiв буття. Природний свiт у творах подається у розмaйттi його таємниць, якi вiдкриває людина й допомагає їй розкрити її саму, її особисту сутнiсть, що мислиться як жива субстанцiя. Людина i

природа тут виступають як одне співзвучне ціле. Герої відчують себе невід'ємною частиною живого природного організму. Все це формує передумови ствердження “природного” засобу життя як єдино правильного.

Висновки

Отже, масштабне соціально-психологічне полотно, в контексті якого порушено та осмислено актуальні проблеми суспільно-політичного життя і суспільно-економічних відносин, у творі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» представляє розмаїття і багатство ідейно-тематичного спектру. Епічна широта, досить значний часовий проміжок, глобальність порушених та інтерпретованих соціальних, психологічних, моральних проблем є вражаючими, адже перед читачем відкривається життя українського суспільства в усій його багатогранності. У нашій роботі досліджено особливості та специфіку зображення і представлення образу землі у романі, зокрема те, яким чином вона впливає на людину та яке її місце і місія в житті українського селянина.

У творах Ольги Кобилянської талановито втілено образ сильної особистості, яка, не зважаючи на несприятливі обставини, не занепадає духом, а прагне до самоствердження, залишається сильною. Ідеї, які були сформульовані Кобилянською в художніх творах, значною мірою заповнили відсутність їх осмислення у сфері фахового психологічного знання.

Письменниця Ольга Кобилянська з особливою силою психологізму та емоційністю проголошує та тлумачить любов українського хлібороба до землі. У романі "Земля" подано всебічне визначення характеру самого процесу мислення хлібороба. У цьому творі фактично вперше було поставлено і висвітлене його нелегке життя в триєдиному вимірі: соціальному, національному й психологічному.

О. Кобилянська підкреслює, що головним предметом її дослідження стануть не суто зовнішні факти та події, а насамперед їхній внутрішній зміст. І дійсно, явища соціально-побутові пропускаються тут через призму психології та духовного світу людини. Таким чином витворюється цікавий внутрішній світ людини.

Загалом є підстави вести мову про те, що літературна спадщина О. Кобилянської входить до кращих зразків загальнолюдської культури, будучи справжньою неперехідною художньою цінністю. Сягаючи корінням глибоко в життєдайну українську землю, творчість письменниці-гуманістки верховіттям розгалужується в інтернаціональній атмосфері духовних прагнень всіх людей доброї волі, сприяючи їх духовному зближенню і взаєморозумінню.

Повість "Земля" є вершиною творчості видатної української письменниці Ольги Кобилянської. У творі подано та художньо осмислено трагедію селянської родини, коли в умовах капіталізму не тільки земля, але й долі людей ділилися межею.

Можна сказати, що твір "Земля" гідний того, щоб називатися одним із кращих у скарбниці світової літератури.

Загалом сюжет та інтрига твору "Земля" одразу захоплюють увагу читача. З кожною наступною сторінкою увага й хвилювання все більш посилюються та наростають. Це досягається, на нашу думку, шляхом подані глибокого аналізу психології героїв, майстерним розкриттям їх внутрішнього світу, їх душевних переживань та емоцій.

Ми провели порівняльний аналіз творів Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та Ольги Кобилянської «Земля». На підставі цього ми дійшли до висновку, що в обох творах земля відіграє важливу роль у тогочасному суспільстві. Наявність чи брак землі може докорінно змінити людину, також ми простежуємо схожість головних героїв в позитивних та негативних рисах.

На основі опрацювання певної наукової літератури та творчих доробків обох письменників, можна зробити висновок про те, що нам вдалося виконати поставлені завдання в даній роботі. Відповідно до поставленої мети у роботі, проаналізовано роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні» та повість Ольги Кобилянської «Земля».

Ми вважаємо, що образи землі та людини у зазначених творах є суто авторськими та оригінальними. Вони розкривають у всій багатогранності світогляд українського селянина, визначають особливості соціально-культурного контексту. Ми провели алузію образів Михайла та Сави із повісті О. Кобилянської «Земля» та спроектували їх на біблійні образи Каїна та Авеля. Також у роботі визначено специфіку психологізму в образі Чіпки у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Також відповідно до поставлених завдань, нам вдалося розібрати специфіку художньої творчості П. Мирного та О. Кобилянської, важаючи на існуючі оцінки літературознавчої критики. У най роботі висвітлено проблему влади землі над людиною у вищезазначених творах та розкрито художню інтерпретацію образу людини. Безумовно, можна наголосити на тому, що в обох творах земля відіграє важливу роль, її присутність може зробити людину кращою та відкрити для неї нові можливості для самореалізації. Натомість відсутність землі в житті селянина здатна зробити з людиною лихо, яке потім важко виправити, повернути її на шлях злодія і моральне виродження.

Список використаних джерел

1. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Земля_\(повість\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Земля_(повість)).
2. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – 832с.
3. Бабишкін О. К. Ольга Кобилянська. Нарис про життя і творчість.- Львів: Кн.-журн. вид-во, 1963. - 192 с.
4. Вашків Л., Вашків А. «Земля» Ольги Кобилянської як об'єкт літературознавчих студій Павла Филиповича. – Чернівці, 2011.
5. Вознюк В.О. Про Ольгу Кобилянську: Нові матеріали. Роздуми. Знахідки.-К.: Дніпро, 1983.-183 с.
6. Горболіс Л. Герой у зв'язках із сакральною землею: нові аспекти прочитання української класики // Українська мова і література в школі.— № 3.— 2004.— С. 15-17.
7. Гузар З. Вивчення творчості Ольги Кобилянської: Посіб. для вчителів.- К.: Рад. шк., 1978.- 103 с.
8. Гузар З.П. Ольга Кобилянська: Семінарій.-К.: Вища школа, 1990.-166 с.
9. Гундорова Т. Критика культури і міт „батьківства” // Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, Літопис, 1997. – С.54-72.
10. Гурдуз А. Витоки міфопоетичної парадигми повісті Ольги Кобилянської «Земля» // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2004. – № 5 – 6. – С. 194 – 198.
11. Демченко І. А. Особливості поетики Ольги Кобилянської: Монографія. - К.: Твім інтер, 2001. - 208 с.

12. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ ст. – Львів: Науково-видавниче товариство «Академічний експрес», 1999. – 216с.
13. Жарко Я. Спогади про Панаса Мирного //Друг читача.- 1991.- №12- 13.- С.2.
14. Жижченко Л. Жанрова своєрідність повісті Ольги Кобилянської “Земля” //Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т.17 – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2007. – 280 с.
15. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К., 2006.
16. Зубков С. Великий реаліст //Мирний П. Твори в 2-х томах.- К., 1985.- Т.1.- С.5-16.
17. Кобилянська О. Твори: В 5 т. – К.: Держлітвидав України, 1962 – 1963.
18. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця : щоденники, автобіографії, листи, статті та спогади : пер. с нем. / Ольга Юліанівна Кобилянська ; Упоряд., вступ.ст. та приміт. Федір Петрович Погребенник ; Приміт. Ельпідифор Матвійович Панчук ; Пер. Євген Попович . – Київ : Дніпро, 1982 . – 359 с. : 5 л. іл. – На укр. яз.
19. Ковальчук О. Письменницька позиція в повісті О. Кобилянської “Земля” // Українська мова і література в школі. – 1993 - № 2.
20. Кодлюк Я., Одинцова Г. Панас Мирний (1849-1920) //Кодлюк Я., Одинцова Г. Розповіді про письменників.- Т., 2001.- С.59-60.
21. Літературна енциклопедія. – К., 1989.
22. Луців Л. Природа Ольги Кобилянської //Літературно-науковий вісник. 1930. Кн. 10.
23. Майдан О. Психологічні спостереження Панаса Мирного в жанрі роману //Слово і час.- 1999.- №10.- С.28-32.
24. Маковей О. Ольга Кобилянська, літературно-критична студія // Літературно-науковий вісник. 1899. Т. 5. Кн. 1.

25. Матвеева Т. «Безодня душ» як категорія гріха (за романом О. Кобилянської «Земля») // Актуальні проблеми слов'янської філології. — Вип. VII. — К., 2002. — С. 293.
26. Мацяк О. Акорди як різновид фрагментарної прози Ольги Кобилянської // Українське літературознавство. — 2006. — № 67. — С.76 — 81.
27. Міщук Р. Реалізм Панаса Мирного і проблема художньої розповіді // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури ХІХ – поч. ХХ ст. — К., 1991.
28. Москаленко Н., Мельниченко О. Прислів'я та приказки у творах Панаса Мирного // Укр. мова і л-ра в шк.- 1984.- №2.- С.35-42 — 114с.
29. Наливайко Д. Рецепція України в Західній Європі ХVІ–ХVІІІ ст. // Сучасність.— 1993.— № 2.— С. 103.
30. Павличко Д.В. Літературознавство. Критика: У 2 т. — К.: Основи, 2007. Т. 1. — 566 с.
31. Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?: Посібник для 10 класу / Автори-укладачі Ю. Башкірова, Н. Кривка. —Х., 2000.
32. Пивоваров М.П. Панас Мирний. Життя і творчість. -К.: Державне видавництво художньої літератури, 1952. -148с.
33. Погребеник Ф. Ольга Кобилянська. До 125-річчя дня народження. — К., 1986.
34. Приходько, І. Ф. Українські класики без фальсифікацій [Текст] : посіб. з укр. л-ри для студ. та учнів старш. кл. : Степан Руданський. Панас Мирний. Павло Грабовський. Гнат Хоткевич / І. Ф. Приходько. — Х. : Світ дитинства, 1997. — 111 с. — Прист. бібліогр.
35. Рубчак Б. Пробний лет. «Розсипані перли». — К., 1991. — С. 18-41.
36. Рудницький М. Ольга Кобилянська // Рудницький М. Письменники зблизька: У 3-х книгах. — Книга третя. — Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1964. — С. 5–20. — 195с.

37. Семиног О. Дятленко Т. Земля і люди: (Урок за соціально-психолог. повістю О.Кобилянської «Земля») // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк.— 2001.— №4.— С.34-40.
38. Сиваченко М. Є. Історія створення роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" [Текст] : з творчої лабораторії Панаса Мирного та Івана Білика / М. Є. Сиваченко. - К. : Держлітвидав України, 1957. - 323 с.
39. Сиваченко М. Корифей української прози.— К., 1967. – 215с.
40. Скуратівський В. Сторож: До 150-річчя від дня народж. Панаса Мирного //Укр. культура.- 1999.- №6.- С.27.
41. Ткачук М. Художній наратив роману «Земля» Ольги Кобилянської, - Тернопіль.
42. Ткачук О.М. Наратологічний словник. – Тернопіль: 2004. – 173 с.
43. Тимків Н. Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської «Земля» // Дивослово. – 2005. – № 3. – С. 5 – 10.
44. Українська література. 10 клас : підручник / С.А. Крижанівський, О.Р. Мазуркевич ; За ред. В.М. Борщевський . – Вид. 8-ме . – Київ : Радянська школа, 1990 . – 319 с. : 8 арк. іл. – На укр. яз.
45. Українська літературна енциклопедія. – К., 1990.
46. Франко І. Літературно-критичні статті. – К., 1950. - с.140-157.
47. Франко І. Молода Україна: Провідні ідеї й епізоди. Львів, 1910.
48. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі. Зібрані твори у 50 т. — К., 1982. — Т. 35.
49. Франко І.Я. Зібр. тв. У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41.
50. Хворостяний І. Г. Свобода волі як чинник творення образної системи роману П.Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». - с.407.
51. Хінкулов Л. Панас Мирний (1849-1920) //Хінкулов Л. Літературні зустрічі.- К., 1980.- С.91-93.
52. Черкаський В. Панас Мирний. Біографія. – К., 1973.
53. Черкаський В. Художній світ Панаса Мирного.— К., 1989.